

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

03/03/2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29/06/2021

Dr. Ramazan LEVENT

Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi
rlevent44@hotmail.com

**‘İRTİCA’ VE ‘RUHSUZ MADDE’ DİKOTOMİSİ ARASINDA DEMOKRAT PARTİ’NİN
DİN POLİTİKASI (1950-1960)**

Öz

Bu çalışmada ‘Demokrat Parti(DP)’nin dikkate almak zorunda kaldığı karşıt kesimler arasında ortaya koyduğu din politikası’ ele alınmaktadır. DP’nin ‘din politikası’ üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalarda konu daha çok ‘Kemalist bir bakış açısıyla DP’yi çek etme’ yaklaşımıyla ele alınmıştır. Bu çalışmada DP iktidarı öncesi ve sonrası din politikası ele alınmıştır. DP Kemalist inkılaplardan bir kısmını sürdürmüş bir kısımdan ise vazgeçmiştir. Çalışmanın amacı DP’nin vazgeçtiği bazı devrimlerden dolayı toplum, siyaset, medya ve bürokraside yer alan çeşitli kesimlerin tepki ve tutumlarını ortaya koymaktır. DP’nin din politikasında Kemalistlerin ‘irtica’ söylemi ile İslami kesimin ‘maneviyata önem vermeme’ söylemi arasında dikotomik bir denge politikası izlediği görülmüştür. DP’nin din politikasında iki uçlu reaktif bir söylemi dillendirdiği söylenebilir. Kemalist kesimler DP’yi ‘karşı devrimcilikle’ suçlarken İslami kesimler ise DP’yi din politikası konusunda ‘Halk Partisi’nin devamı’ olmakla suçlamaktaydı. Çalışmada konu ile ilgili yapılan araştırmalara ek olarak medyaya yansıyan tartışmalar ve meclis tutanakları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Politikası, İrtica, ‘Karşı Devrim’, ‘Ruhsuz Madde’, Denge Politikası

**DEMOCRAT PARTY'S RELIGION POLICY BETWEEN 'REACTIONARISM' AND
'SPIRITLESS SUBSTANCE' DICHOTOMY (1950-1960)**

Abstract

In this study, the religious policy of DP is discussed. DP was in power in Turkey in the 50s years. In this process, DP followed a religious policy that balance the two opposing groups. Various studies have been carried out on the "religious policy" of the DP. However, in these studies, the subject was mostly handled with the approach of “questioning the Democrat Party from a Kemalist perspective”. In this study, the policy of religion before and after the DP government was discussed. DP continued some of the 'Kemalist reforms' related to religion and gave up some of them. Various reactions have occurred in society, politics and bureaucracy due to the abandoned Kemalist reforms. The aim of the study is to demonstrate the DP's attitude towards these emerging reactions. DP encountered the reaction of two opposing groups. Due to the religion policy, the "secular" section accused the DP of "reactionism". The Islamic group accused DP of "not giving importance to spirituality". DP followed a 'dichotomous' balance policy against these two sections. It can be said that the DP advocates a 'two-pronged reactive approach' in religious policy. Therefore, Kemalist groups accused the DP of "counter-revolutionism". Islamic groups accused the DP of being a 'continuation of the People's Party' on religious policy. In the study, researches on the subject were examined. In addition, the discussions reflected in the media of the period were used. Very important data were also obtained from the parliamentary minutes of the period.

Keywords: Religious Policy, Reactionarism, 'Counter-Revolution', 'Spiritless Substance', Balance Policy.

Giriş

Yirmili yılların ortalarından itibaren iktidar mevkiinde bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Lozan'dan itibaren başlayan radikal batılılaşmanın birinci aktörü konumundaydı. O zamanki isimlendirmeye Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF/CHP) Türk siyasal hayatındaki en önemli fonksiyonu, Osmanlı bakiyesi Cumhuriyet'te Osmanlı'ya dair, 'sürdürülen ve vazgeçilen' siyasal niteliklerle ilgiliydi. Tek parti döneminde yapılan inkılaplara bakıldığında en önemli değişikliklerin Osmanlı'nın dini nitelikleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Hilafetin kaldırılması, şeri hukuk yerine laik hukukun benimsenmesi, Arap alfabesinin yasaklanarak Latin alfabesinin kullanılmaya başlanması, din eğitiminin yasaklanması bunlardan bazılarıdır. Tek parti döneminde yapılan inkılaplarla ilgili, o dönemde demokratik siyasetin bulunmamasına da bağlı olarak, çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların önemli bir kısmı radikal bir eksen değişikliğini ifade eden din politikası konusunda yaşanmıştır. Sonraki süreçte tek parti inkılaplarının sürdürülüp sürdürülmemesi konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. 1946 yılında kurulan ve 1950 yılında iktidar olan DP'nin bu konuda önceki dönemden farklı bir eğilim içinde olması tartışmaların daha çok DP üzerinden yaşanmasına neden olmuştur. DP'nin din politikasıyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Fakat yapılan değerlendirmeler 'DP'nin gerici/İslamcı kesimlerle açık-örtülü ittifak kurarak Kemalist inkılaplara ve modernleşmeye yönelik çabalara zarar verdiği' noktasında odaklanmıştır (Nal, 2005). DP 1950 yılında iktidara geldiğinde tek parti dönemi inkılapları ile ilgili bürokrasideki ideolojik angajmanları ve toplumda oluşan eğilimleri dengede tutma çabasıyla hareket etmiştir. Bir tarafta yirmi yedi yıllık kesintisiz iktidar olmanın sonucu meydana gelen bürokratik bir güç vardı. Diğer tarafta 'niceliksel olarak çoğunlukta' olan, fakat 'sivil toplum yoluyla organize olmamış' halk yığınları bulunmaktaydı. DP'nin ilk kanun değişikliğinin Arapça ezan yasağıyla ilgili olması halk yığınlarının önceki dönem siyasal iktidarına muhalefetinin hangi parametreler üzerinden geliştiğini göstermektedir. DP, tek parti öneminin dinle ilgili inkılapları açısından iki farklı fakat zıt tutumu dengeleme politikası gütmek zorunda kalmıştır. DP'nin gözetmek durumunda kaldığı bu eğilimlere bu çalışmada 'irtica' ve 'ruhsuz madde' dikotomisi denilmektedir. Bu çalışmada DP'nin tek parti dönemi inkılaplarının dinle ilgili olanlarına dair farklı temayüller arasındaki din politikaları değerlendirilmektedir.

DP'nin din siyasetiyle ilgili yapılan çalışmalarda tek parti döneminde militarist yöntemlerle uygulamaya konulan geleneksel ve kamusal dini pratiklerin engellenmesinin getirdiği toplumsal tepki ile bürokratik yapının toplumsal dini dokuya karşı ortaya koyduğu karşıtlık tepkisi arasındaki gerilim göz ardı edilmiştir. Nuray Mert DP'nin din politikasının muhafazakarlık olduğunu savunmaktadır (2007: 77). Bu yaklaşıma göre DP'nin dine verdiği önem toplumsal düzene sağladığı esaslı katkıdan dolayıdır. Diğer taraftan Menderes'i, dini kamusal alandan tasfiye eden tek parti uygulamalarına karşı rövanşist bir misyona oturtan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Bora, 2017: 537).

Bu çalışmada DP'nin din politikası, önceki çalışmalardan farklı olarak, 'devrim-karşı devrim' dikotomisi içerisinde ele alınmaktadır. Çalışma nitel bir incelemedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara ek olarak dönemin medyasında yapılan tartışmalardan ve zamanın siyasal aktörlerinin yaptığı değerlendirmelerden faydalanılmıştır. Meclis tutanakları ve resmi gazete verileri de önemli birer kaynak olarak kullanılmıştır.

1. Demokrat Parti'nin Muhalefet Döneminde Din Politikası Konusundaki Tutumu

DP, parti programı din politikaları konusunda CHP'den çok az farklılık taşımaktaydı. Partinin programında liberal ve demokratik düşüncelerin egemen olduğu söylenebilir. Ayrıca serbest seçim, dinin siyasete alet edilmemesi, özel girişime önem verilmesi, sendikaların kurulmasının özendirilmesi parti programının ana çizgilerini oluşturuyordu (Eroğul, 1990: 13). Dönemin şartları dikkate alındığında farklı bir yaklaşımın olması çok da beklenebilecek bir durum değildi. Daha önce yaşanan demokrasi denemelerinin sonuçları ortadaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi 'muhalefet partisi olma teşebbüsleri'nin irtica ile ilişkilendirilmiş olması, DP'nin bu partilerin uğradığı akıbetin benzeri ile karşılaşmamak için özen göstermesini gerektirmekteydi. Nitekim DP de parti programını hazırlayıp Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayını aldıktan sonra resmi makamlara teslim etmiştir. Metin Toker'in yazdıkları konuyu

aydınlatmaktadır. DP başkanı Celal Bayar partinin programını resmi makamlara vermeden önce Çankaya'ya giderek, İnönü'ye sunmuş ve onun onayını almıştı. İnönü'yle Bayar arasında şu konuşma geçmişti:

“İnönü; ‘Terakkiperverlerde olduğu gibi, ‘itikadat-ı diniyeye biz riayetkârız’ diye bir madde var mı?’

Bayar; ‘Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var’

İnönü; ‘Zıyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?’

Bayar; ‘Hayır’

İnönü; ‘Dış politikada ayrılık var mı?’

Bayar; ‘Yok’

İnönü; ‘O halde tamam...’ ” (Albayrak, 2004: 62).

Buna göre DP programında din politikası CHP'nin kabul sınırları içerisinde kalacak şekilde düzenlenmişti. Parti programının 14. maddesi, anayasanın ikinci maddesinde yer alan altı ilkedeki laikliğin DP tarafından anlaşılma şeklini izah etmekteydi. Bu maddeye göre laiklik ‘Devletin siyasette, dinle hiç ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin yasaların düzenlenmesi ve uygulanmasında etkili olmamasıdır. Laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış yorumunun reddedilerek din özgürlüğünün tanınması gerekir. Gerek dini eğitim ve gerekse din adamlarının yetiştirilmesi için uzmanlarca esaslı bir program hazırlanarak, üniversite içinde bir İlahiyat Fakültesi kurulması ve bunların Milli Eğitim Bakanlığı'nın benzer kurumları gibi özerk olması sağlanmalıdır. Dinin siyasete alet edilmesine kesinlikle hoşgörü gösterilmemelidir.’ şeklinde açıklanmaktadır (Albayrak, 2004: 65). Görüldüğü gibi DP programındaki laiklik yorumu CHP'nin çok partili hayata geçildikten sonra uygulamaya soktuğu yumuşama politikasının bir devamı niteliğindedir. Buna göre DP'nin din siyasetinde devlet, vatandaşların gündelik hayattaki dini pratiklerini laiklik gerekçesiyle etkilemek veya değiştirmek gibi bir çaba içerisinde olmayacaktır. Aynı zamanda devlet yasa yapımında dinin etkisinde kalmayacaktır. DP'nin muhalefet dönemlerinde din politikaları konusunda takındığı bu tutumun birçok etkeni birden dikkate alma zorunluluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Bu etkenlerden biri demokrasiye henüz yeni izin verilen bir dönemde 1925 yılında Kazım Karabekir tarafından kurulan TCF ve 1931'de Fethi Okyar tarafından kurulan SCF'nin benzeri bir akıbete uğrama tedirginliğidir. DP ‘irticaya prim verme’ suçlamasından kaçınmaktaydı.

Dikkat edilen diğer bir etken parti teşkilatlarının halk tarafından sahiplenilmiş olmasından kaynaklanan bir etkiyle DP'nin dini hürriyetler konusunda büyük bir halk baskısı altında olmasıydı. Bu tepkilere karşı DP laikliği ‘CHP’den farklı yorumlayarak’ cevap vermeye çalışıyordu. Din politikaları konusunda DP’den daha çok beklenti içinde olan kesimleri bu tavır tatmin etmeyecekti. DP bu süreçte en çok bu kesimler tarafından tenkit edilecekti. Bu kesimin tenkitlerinin odağında ise DP’nin dini tutum konusunda CHP’den çok da farklı olmadığı düşüncesi bulunmaktaydı. Dönemin önde gelen İslami yazarlarından olan Eşref Edip Sebilürreşad adlı gazetesinde DP’yi dine karşı takınacakları tutum konusunda net olmaya davet ediyordu (1949). Aynı yayınlarda Edib, Millet Partisi(MP)’nin din politikasını övüyordu (Kara, 1998: 27). Eşref Edib DP’nin iktidar olmasından kısa bir süre sonra DP’nin din konusundaki tutumunu yetersiz bulmuş ve alternatif olarak İslam Demokrat Partisinin kuruluşunda rol almıştır. Dolayısıyla Eşref Edib’in DP’ye din politikaları konusunda yönelttiği eleştiriler İslamcı siyasetin bakış açısına göredir.

1950’den biraz önce kurulan MP de DP’yi benzer gerekçelerle eleştirmekteydi. MP, DP’nin muhalefet yıllarında bu partinin içindeki aşırıcular tarafından Mareşal Fevzi Çakmak’ın fahri başkanlığında kurulmuştur (Albayrak, 2004: 127–133). MP’nin en büyük eleştirisi DP’nin CHP’ye karşı yumuşak muhalefet yapması ve bir muvazaa partisi gibi hareket etmesidir. Dönemin İslamcı yazarlarından Kısakürek Demokrat Partiyi ‘Halk Partisi fideğinde yetiştirilmiş ve ezbere bir demokrasi aşısıyla değiştirilmeye çalışılmış aynı familyeye bağlı ayrı bir nebat’ (2011: 19) ve ‘Halk partisinin basit ıslahatçı bir şubesi’ (2011:409) şeklinde değerlendirmekteydi. MP’nin DP’yi suçladığı en önemli konu din politikasıydı. MP DP’yi din politikasında CHP’ye benzemekle suçluyordu. Kendileri ise gençliğe milli ve dini eğitim vermek suretiyle ahlak seviyesini yükseltmeyi hedeflemişlerdi (Yücel, 2001: 70). Eşref Edib’in MP’nin din politikasını övmesi bundan dolayı idi.

Muhalefet yıllarındaki bazı olaylara verdiği tepkilerden anlaşılacağı gibi, DP'nin laiklik ilkesini ortadan kaldırmayı düşündürecek bir söylemi yoktu. Aksine DP laikliğe, 'CHP'den biraz farklı bir yorumla vurgu yapan' bir söylemi seslendiriyordu.¹

1949 yılında mecliste Ticani Tarikatına mensup müritlerin Arapça ezan okuması olayı irtica tartışmalarının üzerinde laiklik duyarlılığını harekete geçirmişti. Verilen mesaj, seçimlerde iktidar olacak partinin Arapça ezan gibi konuları gündeme getirmesinin irtica kapsamında değerlendirileceğini göstermekti. Bu olayla birlikte dönemin CHP yayın organı Ulus'ta Şeyh Said ve Menemen olaylarını hatırlatan yazılar çıkmıştı. DP bu olayda da yine önceki laiklik vurgusunu sürdürmeye devam edecekti. Mecliste meydana gelen olayı bir kısım medya ise 'mürettep bir vaka' olarak değerlendirecekti (Albayrak, 2004: 137). Sanki seçim öncesi DP'ye ve diğer partilere yönelik bir tehdit mekanizması işletiliyor ve onlardan kırmızı çizgilere yaklaşmayacaklarını ibraz etmeleri isteniyordu. Ezan meselesi bunun somut ifadesi olmaktadır. DP liderleri ise bu konudaki tavrını net olarak ortaya koymuyor ve konuyu genel ifadeler kullanarak geçiştiriyorlardı (Birand vd., 2007: 58). DP ezan konusundaki net tavrını, halk arasında önemli bir talep olarak ifade etse bile, siyasi bir beyanat olarak ortaya koymamıştır. Bu çekingenliğin seçim kazanılsa bile iktidar devrinin yapılacağı konusundaki güvensizlikle ilgili olduğu söylenebilir.

2. Demokrat Parti'nin İktidar Yıllarında Din Siyaseti

1950 seçimlerinde DP mecliste büyük bir çoğunluk elde etti ve iktidara geldi. İktidar devri konusunda taşınan endişeler haklı çıkmadı. İktidar devir teslimi yapıldı. Sıra DP'nin bundan sonra ne yapacağına gelmiş oluyordu. Adnan Menderes 28 Mayıs 1950 tarihine kadar hükümet programını parti meclis gurubuna sundu (Albayrak, 2004: 137). Böylece yeni süreç başlamış oldu.

Celal Bayar tarafından başbakanlığa atanan Menderes, hükümet programını ortaya koyarken dinle ilgili tutum konusunda nasıl bir metot izleyeceklerine dair temel bir yaklaşım ortaya koymuştu. Bu yaklaşım laiklik ilkesinin anlaşılma farkından ayrı olarak tek parti dönemi inkılaplarıyla ilgiliydi. Buna göre DP'nin Kemalist inkılaplara ilişkin temel yaklaşımı, "Seçim beyannamemizde yazıldığı üzere millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız" (Sükan'dan aktaran Arıkan, 1997: 300) sözleriyle ifade edilecekti. Başka bir ifadeyle Adnan Menderes'in başkanlığını yaptığı DP'ye göre, "millete mal olmuş devrimler" korunacak, "millete mal olmamış devrimler" üzerinde ise ısrar edilmeyecekti. Bu aynı zamanda DP'nin kendi döneminde din ile ilgili konularda CHP'den farklı olarak attığı adımların açıklaması olacaktı. Daha önceden ilke ve inkılaplar adına ama halka rağmen yapılan ve toplum arasında tepki ve infiale sebep olan teşebbüslerden vazgeçilecekti. Böylece Kemalist İnkılaplar ikiye ayrılıyordu: Halka mal olanlar ve halk tarafından benimsenmeyenler. Menderes'in bu açıklaması Halk partilileri de İslamcı kesimi de memnun etmemiştir. CHP DP'nin Atatürk inkılaplarıyla ilgili herhangi bir tasarruf yapmasına sert tepki vermekteydi. Bundan dolayı Menderes'in inkılapları 'halka mal olmuş ve olmamış' şeklinde bir değerlendirmeye tutması tepkiyle karşılanmaktaydı (Nal, 2005: 150). Diğer taraftan İslamcılar tek parti dönemi inkılaplarının serbest seçimli siyasi tasarruflar olmadığı gerekçesiyle bütünüyle kaldırılmasını istemekteydi. Dolayısıyla İslamcılar da Menderes'in inkılapların bir kısmını 'halka mal oldukları' gerekçesiyle korumaya almasına tepki ile yaklaşmaktaydı (Kara, 1998: 62).

Menderes'in hükümet programını açıkladığı aynı konuşmada, esas tehlikeli akımın sol akım olduğunu, bunu kökünden temizlemek için gerekli yasal önlemlerin alınacağını belirtiyor, sol akımın taktiklerine ilişkin düşünceler ileri sürüyordu. Adı geçen akımın, irticai ve ırkçılığı kendisini maskeleyen için kullandığını belirten Menderes, bunun düşünce özgürlüğü bağlamında ele alınamayacağını, bu tür bir yaklaşımın gaflet olacağını, sola kesinlikle hoşgörü gösterilmeyeceğini ifade ediyordu (Nal, 2005:147). Adnan Menderes hükümetinin sola karşı bu tutumunun 1950 öncesi

¹ MP'nin onursal başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 9 Nisan 1950'de vefat ettiğinde büyük nümayişler olmuş ve genç göstericiler tekbirler ve sloganlarla Mareşalin na'sına adeta el koymuşlardı (Yücel, 2001: 75). MP'yi destekleyen medyada, hükümetin cenazeye sahip çıkmadığı şeklinde eleştiriler dile getiriliyordu. Bu olaylara DP'ye yakın medya ve Demokrat liderleri, bir taraftan sükunet çağrılarını yaparak diğer taraftan laiklik hassasiyetine vurgu yaparak tepki veriyordu.

CHP tarafından da savunulan bir düşünce olduğu bilinmektedir. Bu yaklaşım temelde dönemin soğuk savaş atmosferiyle ilgilidir.

Adnan Menderes aynı konuşmasında irticayla ilgili olarak da şunları söylüyordu: “İrticacı tahrike asla müsaade etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız. Hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamları yetiştirecek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız” (Kırkpınar, 2018:353). Bu ifadeleriyle Menderes DP’nin laiklik konusunda daha önceki yaklaşımını tekrarlamış olmaktadır. Konuşmasının devamında, manevi değerlerle yetiştirilmemiş gençliğin bilim ve teknikle donatılsa da, özgür ve bağımsız bir ülke için güvence oluşturamayacağını ileri süren Menderes; bundan dolayı gençliğin manevi değerlerle yetiştirileceğini belirtiyordu (Nuran Dağlı ve Belma Aktürk’ten aktaran Şeyhanlıoğlu, 2009: 152). Seçim öncesi dönemde din siyasetini açıklamadığı için bazı kesimlerin eleştirisine hedef olan DP, Menderes’in bu ifadeleriyle sözü edilen kesimlere bir ölçüde cevap vermiş ve duruşunu biraz daha netleştirmiş olmaktadır. Bu temel yaklaşım üzerinden DP din serbestisi ile ilgili çeşitli adımlar atmıştır. Bu adımlardan bazıları aşağıda ele alınmıştır.

2.1. Arapça Ezanın Yasağının Kaldırılması

DP’nin din siyasetiyle ilgili iki temel ölçüsü belirlendikten sonra artık uygulamanın buna göre gelmesi beklenebilirdi. Toplum tarafından benimsenmeyen inkılapların hangileri olduğu Menderes tarafından ifade edilmemişti. Fakat DP iktidarının ilk günlerinde atılan bir adımdan bunlardan bir tanesinin ‘Türkçe ezan’ olduğu anlaşılacaktı. DP’nin toplum arasında en kalıcı etkisinin Arapça ezan yasağını kaldırmış olması olduğu söylenebilir. Buna göre DP iktidar olduğu ilk günlerde bu yasakla ilgili kanun tasarısı hazırladı ve meclise sundu. Hükümet programının TBMM’de okunmasından on sekiz gün sonra, 16 Haziran 1950’de, Arapça ezanı yasaklayan Türk Ceza Kanununun 526. maddesi kaldırıldı. Bu yasağın yasa maddesi haline getirilmesi 1941’de olmasına rağmen aslında Türkçe ezan zorunluluğu 1932 yılında uygulamaya konulmuştu. Fakat bu o dönemde yasayla değil genelge ile düzenlenmişti (Yücel, 2001: 84). Söz konusu yasaya ilişkin tasarı, Menderes Hükümeti’nin TBMM’ye sunduğu ilk tasarı olması bakımından dikkat çekicidir. Çünkü DP böylece, önceliğinin ne olduğunu ortaya koymuş oluyordu. 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde Arapça ezan, seçmenlerce DP’lilere en çok duyurulan istekler arasında yer alıyordu. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri, DP’lilerin bu konuda açıkça olumlu bir tutum sergilemesini engelliyordu.

5 Haziran 1950’de Adnan Menderes Zafer Gazetesine yaptığı açıklamayla ‘taassup düşüncesini kırmak için’ Arapça ezana serbestiyet vereceklerini söylüyordu. Konu tasarı olarak meclisin gündemine geldiğinde meclisten geçeceği kesin gibiydi. Böyle olması doğaldı; çünkü milletvekillerinin çoğu vaktiyle bunun sözünü, bizzat vermiş yerel yöneticilerdi. Şimdi halk kendilerine haydi diyordu (Toker, 1990: 50).

Arapça ezan konusunun gündeme gelmesi devrimlerden geri dönme olarak değerlendirilecek ve şiddetle tenkit edilecekti. CHP’ye yakın medyada Arapça ezan konusunda oldukça sert tepkiler verilmekteydi. Ulus gazetesinde Kemal Zeki Gençosman ezan düzenlemesiyle ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

‘Ezanın Arapça okunacağını öğrendiğim bu sabahtan beri perişan bir halde olduğumu sizden neye gizleyeyim. Hükümet gazetesinin Atatürk inkılaplarının bir taraftan didiklenmeye başladığını teşhir eden büyük manşetini gördüğüm andan itibaren içimi derin bir ümitsizlik kapladı. Sabahtan beri kara kara düşünüyorum.’ (Ulus Gazetesi, 6 Haziran 1950).

Ulus gazetesinin diğer yazarları da ezanın Arapça okunma serbestisini ‘irticai’ bir eylem olarak değerlendirmişlerdir. Aynı gazetenin yazarlarından Feridun Osman Menteşoğlu yaptığı değerlendirmede “İnkılaplarımızın muasır medeniyet yapımızın kilit taşlarıdır. Onlardan herhangi birini çekip çıkarmanın tabiat kanunlarına uygun bir reaksiyonla diğerlerini de sarsabileceği daima uykularımızı kaçırın bir ihtimaldir” demektedir (Menteşoğlu’ndan aktaran Fergan, 2005: 214-217). Aynı tepkinin devamı olarak dönemin çeşitli gazetelerinde Arapça ezan tasarısına muhalif değerlendirmeler yapılmaktaydı. “Arapça ezan Atatürk’ün inkılap binasında bir gedik açar ve eza verir” (Kara, 1998: 70). “Ezan hakkındaki bu karar inkılap abidesinin altından bir tuğla çekilmesine

benzer ve bütün mihrak temelinin sarsılmasına benzer. Son seçimlerde Arapça ezan hususunda seçmenlerimiz bize de büyük tazyikler yaptılar. Fakat seçimi kaybetmek bahasına da olsa biz onlara müsbet cevap vermedik” (Son Saat ve Vatan Gazetelerinden aktaran Kara, 1998: 71)

Ezan tasarısı meclise geldiğinde CHP'nin tavrı yasa değişikliğine açıktan karşı çıkmama şeklinde kendini göstermiştir. CHP gurubu İnönü'nün bütün etkilemelerine rağmen yasağın kaldırılmasını olumlu karşılamıştı. CHP'nin bu tavrında, aldığı seçim yenilgisinde kendilerinin 'Türkçe ezan zorunluluğu gibi icraatlarının etkisinin olduğu' düşüncesi olduğu söylenebilir. Şimdi Arapça ezana karşı aynı tavrı sürdürmek sonraki seçimler için daha kötü sonuçlar doğurabilirdi. Hem de nasıl olsa bu yasak meclisten geçecekti. Bari muhalefet etmeyerek yasağın kaldırılmasının getireceği rahatlamaya katkı sağlama ve karşı çıkmanın demokratik sonuçlarından etkilenmeme düşüncesi de etkili olmuş olabilir.

Ezan düzenlemesi imza için köşke gönderildiğinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar işi ağırdan almaya başladı. Bayar kanunun yürürlüğe girmesi için gereken imzayı ertelemekteydi. Bayar'ın tutumunda kendisinin de Arapça ezana karşı olması etkili olabileceği gibi CHP, bürokrasi ve medyanın tepkisini gözettiği de söylenebilir. Menderes'in Bayar'ın bu kararına tepkisi ise daha keskindi. Menderes imzanın gecikmesine tepkisini Cumhurbaşkanıya istifa dilekçesini yazıp Mersin'e gitmekle verdi. Bayar Başbakanının gönlünü alıp ezan düzenlemesini imzaladı (Birand vd, 2007: 59).

2.2. Ticanilik ve Atatürk'ü Koruma Kanunu

DP ezan konusunu hallettikten sonra bu kez 7 Temmuz'dan başlamak üzere İstanbul ve Ankara radyolarından haftanın Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri tanınmış hafızlarca Kur'an okunması için emir vermişti. DP'nin bu gibi teşebbüsleri dinin siyasete alet edildiği, laiklikten büyük ödünler verildiği şeklinde değerlendirilecekti (Albayrak, 2004: 198).

Arapça ezanın serbest bırakılmasıyla ülkenin her yerinde ezanlar Arapça aslıyla okunmaya başladı. Bu değişiklik toplumda bir bayram havasıyla karşılandı. Fakat bir taraftan da ilke ve inkılaplardan geri döndüğü, irticaya prim verildiği, gidişatın çok kötüye doğru olduğu tartışması başlatılmak isteniyordu (Dikici, 2012: 96). Bu tartışmalar daha çok CHP ve ona yakın medya tarafından dile getiriliyordu. Halk yeni durumdan gayet memnundu. DP'nin ezanı aslına çevirmesinden hemen sonra önceden mecliste Arapça ezan okuyarak gündeme gelen Ticaniler bu kez de Ankara Ulus'ta ve başka yerlerde Mustafa Kemal büstlerine saldırdılar (Albayrak, 2004: 196). Bu olay CHP ve bazı medya organları tarafından 'DP'nin irticaya prim vermesinden kaynaklandığı' şeklinde açıklanacaktı. Olay çıkaran Ticaniler yakalanıp hapse konuldular. Ticanilerin CHP'ye yakın oldukları bilinmektedir (Albayrak, 2004: 197). Elli seçimleri öncesinde Ticaniler CHP'ye üye olmuşlardı ("Bir İnek Nasıl Ticani Olur", 2009). Hatta tarikatın lideri Kemal Pilavoğlu 1950 seçimlerinde CHP'den milletvekili adayı olmuş (Kayalı, 2015: 60) fakat seçilememişti. Heykel saldırısı nedeniyle mahkemelik olan Kemal Pilavoğlu'na CHP'li vekil Muzaffer Akpınar'ın oğlu Yılmaz Akpınar'ın avukatlık etmesi de bu yakınlığı belgelemektedir (Güngör, 2010: 196). Ayrıca Pilavoğlu mahkemedeki 'evinde yasak olan tarikat faaliyeti yaptığı' şeklindeki suçlamaya 'tarikat toplantısı değil CHP propagandası' yaptığı şeklinde savunma yapmıştır (Yıldırım, 2004: 147).

DP'nin din hürriyetleriyle ilgili birkaç adımı o dönemde oldukça önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktı. Yukarıda bahsedilen Ticani tarikatı mensupları eylemlerini oldukça sıklaştırdılar. DP bunlara karşı önlem olarak Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkardı. Bu kanuna göre Mustafa Kemal'e açıkça hakaret edenler çeşitli cezalara çarptırılıyordu. Bu kanun mecliste görüşülürken bazı DP'li vekiller aleyhte konuşmalar yapmıştır. Fakat sonuç değişmemiş kanun ve hukuk mantığı çiğnenerek kanun çıkarılmıştır. Adnan Menderes kanunu savunurken şunları söylemiştir: "Bir gecede elli tane heykele hücum edebilmek ve memlekette fevkalade bir hal vardır manzarasını uyandırmak ve memleketi baştanbaşa heyecana sevk etmek zor bir şey değildir. Bütün bunları vaktinde hesap etmek ve kanuni tedbirleri almak mecburiyetindeyiz. Sonra arkadaşlar, hükümet tedbir aldı almadı diye daha şimdiden kürsüden konuşuluyor. Bu memleketin sathına serpiştirilmiş olan heykeller taarruza uğradığı takdirde bunun günahı neden hükümete teveccüh etmiş olsun. Teşevvüşleri önlemek için

Atatürk heykellerini hükümete bir hücum vasıtası olmaktan çıkarmamız çok yerinde olur (Tutanak Dergisi, D. IX, C. 7,1951: 63).

Böylece Menderes partisinin Mustafa Kemal'e ilişkin düşüncelerini de ortaya koymuş oluyordu. Bu sözlerden esas korunmak istenilenin, sahiplenilenin Atatürk'ün manevi kişiliği olmadığı, somut heykelleri olduğu anlaşılmaktadır. Menderes'in ifadesiyle yasanın koruduğu şey, 'memleketin sathına serpiştirilmiş olan heykeller'di. Bir başka anlatımla, bu düzenlemeyle Atatürk'ün 'dış görünüşüne' dokunulmazlık bahşediliyordu. Yoksa bu yasanın Atatürk'ün 'ruhunun' yaşatılmasıyla ilgisi yoktu. Böylece, adı geçen yasanın hükümet çıkarları doğrultusunda çıkarılmak istendiği de açıkça ortaya konulmuş oluyordu (Nal, 2005: 155).

Bu yasa ile hükümet kendisini suçlamalara karşı güvence altına almış oluyordu. Diğer taraftan ise demokrasiyle ve hukuk mantığıyla bağdaşmayacak şekilde yeni bir yasa ihdas edilmiş olmaktadır. Yasanın çıkarılmasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın özel inisiyatif aldığı görülmektedir. Bayar oylama esnasında meclise bizzat gelerek oylamayı izlemiştir.

CHP'ye yakınlığı yukarıda ifade edilen Ticanilik mensuplarının CHP'nin kurucusunun heykellerine saldırmasının DP'nin irticaya prim vermesiyle açıklanması mümkün görülmemektedir. Olayın doğru izahının CHP'nin DP'yi, 'iktidarının ilk yıllarında zor durumda bırakma siyaseti' olduğu düşüncesi akla daha yakın durmaktadır. CHP bu yolla DP'yi inkılâplardan geri dönme konusunda frenlemiş olmaktadır. DP bu şekilde irticaya fırsat verme suçlamalarını daha çok dikkate alacak ve çok ileriye gidemeyecekti. Kanunun çıkmasından sonra Ticani saldırıları da bir anda kesilmişti. Bu ise saldırıların, 'mürettep birer vaka' olduğu ihtimalini güçlendirmekteydi.

CHP'nin başka bir amacı da DP hükümetinin irtica aleyhtarlığını din aleyhtarlığıymış gibi propaganda ederek din hürriyetleri gerekçesiyle DP'ye yönelen seçmeni bundan vazgeçirmek olmalıdır. Bu yolla CHP halk arasında 'Din konusunda DP'nin kendilerinden farklı olmadığını; hatta daha kötü olduğunu' propaganda edecekti. Zaten MP içerisindeki İslamcı kanat DP'yi bu şekilde değerlendirdikleri için DP'den ayrılmışlardı. CHP'nin bu yeni taktiği ile MP'lilerin bu propagandası daha güçlü bir şekilde dile getirilebilecekti. Bu şekilde din hürriyetleri gerekçesiyle DP'ye yönelen seçmen DP'den kopacaktı. Bu seçmenler CHP'ye dönmeyecek, büyük bir ihtimalle MP'ye yönelecekti. Sonuç olarak CHP böyle bir tabloda en büyük parti olarak kalacaktı. Ayrıca DP bir taraftan CHP'nin 'irtica' eleştirileri ile; diğer taraftan MP'nin 'dine ve dindarlara baskı kurma' eleştirileriyle baş etmek zorunda kalacaktı.

2.3. Demokrat Parti'nin İslami Kesime Karşı Tutumunun Değişmesi

DP'nin din hürriyetleri konusunda attıkları adımlar İslami kesimleri memnun ederken diğer taraftan meydana gelen bazı olaylar DP'nin bu kesimlere karşı sertleşmesine sebep olacaktı. Bu olaylardan bir tanesi Ticani saldırılarıydı. Ticanilerin heykel saldırılarından kısa bir süre sonra Malatya'da bir saldırı vakası meydana geldi. Vatan Gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman 22 Kasım 1952'de Malatya'da lise öğrencisi olan Hüseyin Üzmez tarafından suikasta uğradı ("A. Emin Yalman Niye Vurulmuştu", 2006). Ahmet Emin Yalman'ın DP dönemindeki dini hayatın hareketlenmesine oldukça sert bir tepki vermesi ve bu konuda DP'yi eleştirmesi çeşitli İslami ve milliyetçi gurup ve fraksiyonların tepkisine sebep olmaktadır. Bu guruplar medyadaki bu tür yazarlara tepkilerini fikri olarak ortaya koymak yerine fiili olarak tepki veriyorlardı. Aynı dönemde ilgili gurupların medya organlarında çıkan bazı yayınlar da bu tepkileri destekleyecek üsluptaydı (Büyük Doğu, 20 Haziran 1952). Böyle bir atmosferde Ahmet Emin Yalman cinayetinin işlenmiş olması sözü edilen İslami ve milliyetçi çevreleri sorumlu konumuna çıkarıyordu. CHP ve onun basını ise konuya tamamen bu çerçeveden yaklaşıp cinayetin DP'nin irticaya prim vermesiyle ve devrimlerden geri dönmesiyle İslami guruplar tarafından tertip edildiğini savunuyordu. DP iktidarının irticai kıpırdamalara kayıtsız kalmasıyla bu tür saldırıların yaşandığını ileri süren medyadaki yayınlar (Bozkurt, 2013: 99) DP'nin İslami kesime karşı tutum değişikliğinin nedenlerinden biri olmuştur. CHP'nin bu şekilde muhalefetinden etkilenen DP'nin bu süreçte İslami kesimlere karşı sert bir tavır sergilemeye başladığı görülmektedir. Eşref Edib'in Sebilürreşad gazetesinin de desteklediği İslam Demokrat Partisi cinayet öncesinde 'partinin din esasına dayanan bir dernek' olduğu, 'irticai' nitelikte olduğu gibi gerekçelerle mahkemeye verilmiş ve 20 Ekim 1952 tarihli mahkeme kararı ile kapatılmıştı (Bozkurt, 2013: 96). Aynı dönemde Necip Fazıl Kısakürek etrafında meydana gelen Büyük Doğu Cemiyetleri de maddi gerekçelerle kendini feshetmişti (12

Mart 1951) ("Necip Fazıl'ın Parti Teşebbüsü: Büyük Doğu Cemiyeti", 2019). Büyük Doğucular bu süreçte Büyük Doğu Gazetesini çıkarmaya başlamışlardı. Yalman suikastından kısa bir süre sonra Aralık 1952'de Büyük Doğu Gazetesi kapatıldı (Gözaydın, 2016: 19).

Ahmet Emin Yalman suikastının soruşturması esnasında konu Milliyetçiler Derneğiyle ilgili olarak da gündeme geldi. 24 Ocak 1953'te Milliyetçiler Derneği, tüzüğü ve etkinliklerinin Dernekler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle, faaliyetleri durdurulmuş, dernek üyelerinden Serdengeçti dergisinin sahibi Osman Yüksel Serdengeçti ile Cevat Rıfat Atilhan tutuklanarak Malatya'ya gönderilmişlerdir (Albayrak, 2004: 393).

Malatya hadisesi ile ilgili olmamakla beraber DP'nin tavır değişikliğinin bir sonucu olarak daha önceden büyük kısmı DP'den ayrılanlarca kurulan MP de bu yeni yaklaşımdan nasiplenecekti. Ortaya çıktığı ileri sürülen gizli dosyalarda MP içerisinde bulunan İslamcı kanadın hilafeti, şeriati, saltanatı geri getireceği iddia edilmekteydi. Parti 8 Temmuz 1953'te mahkemece dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle ihtiyati olarak kapatıldı (Albayrak, 2004: 235).

Suikastın ardından DP hükümeti irtica aleyhinde açıklamalar yapmaya başladı. Başbakan Menderes'in "Siyasi mürteci, dini mürteci, komünist ve diğer sapıklar hürriyetin düşmanıdır. Bunlarla mücadele edeceğiz" (Duman, 2016: 144) ve "Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir. Malatya olayı, dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin hatta toplu halde çalışmak hevesinde olduklarını gösteriyor. Bu, kesin şekilde önlenecektir" (Çetinkaya, 2016: 50) şeklindeki açıklamaları İslami kesim tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı. Olay sonrasında İslami faaliyet yürüten kesimler aleyhine başlayan yargılamalar İslamcı medyanın Menderes ve DP aleyhine yayınlar yapmasına ve DP'ye karşı tavır değişikliğine gitmesine neden olmuştur. Dönemin önemli İslamcılarında olan Necip Fazıl Kısakürek "1952-53 kış mevsimi, İslam'a baskın ve müminleri yıldırma devresi olarak eşi Halk Partisi devrinde bile görülmedik bir davranış mevsimidir" diyecekti (Çetinkaya, 2016: 52). Aynı olayla ilişkili görülerek Malatya'da cezaevine konulan ve kapatılan İslam Demokrat Partisinin lideri olan Cevat Rıfat Atilhan ise İslami kesime yapılanları masonların etkisine bağlamaktaydı. Atilhan'a göre İDP, 'CHP ve DP içerisinde etkin nüfuza sahip mason ve Siyonist grupların tertiplelediği' komplo ile kapatılmıştı. Komplonun başrolü ise dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a biçilmekteydi (Bozkurt, 2013: 97). Dönemin önemli İslamcı aydınlarından olan Eşref Edip'in de DP'yi 'İslam Demokratlar' ve 'Mason Demokratlar' (Eşref Edip'ten aktaran Kara, 1998: 84) şeklinde bir tasnife tabi tutması, DP iktidarı üzerindeki mason etkisine Atilhan dışında da inanan kesimlerin bulunduğunu göstermekteydi.

2.4. Demokrat Parti İktidarı Öncesi ve Sonrasında Din Eğitimi

DP iktidarının önceki dönemden en önemli farklılıklardan birinin din eğitimi ile ilgili olduğu söylenebilir. DP öncesi dönemde eğitim tamamen materyalist bir bilim anlayışına dayanmaktaydı. Bu dönemde amaç sadece eğitimi 'bilimsel yöntemlerle ve bilime uygun' olarak sürdürmek değildi. Eğitimin diğer bir amacı da bilimsel gerçeklere aykırı olduğu ileri sürülen din inanışlarının yeni eğitim kuşakları tarafından benimsenmesinin engellenmesidir.

2.4.1. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Eğitim Müfredatında Din

DP'nin din siyasetinin çok önemli bir kısmı eğitimle ilgilidir. DP öncesi dönemin okul müfredatında din açısından iki bakış açısı esas alınmıştır. Bunlardan biri; yetişen yeni neslin 'kainatın bir yaratıcı tarafından yaratıldığına' dair inanışını ortadan kaldırmak, diğeri ise; tarih sonrası dönemden itibaren Türklerin medeniyete katkılarını göstermektir. Ders kitaplarına kaynaklık etmesi amacıyla hazırlanan Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında bu maksat şu şekilde ifade edilmektedir: 'İkinci bir amacımız da, kâinatın teşekkülüne, beşerin zuhuruna ve beşer hayatının tarihî devirlerden evvelki mazisine dair, yakın zamanlara kadar itibarda bulunan yanlış telâkkilerin önüne geçmektir. Yahudilerin mukaddes saydıkları efsanelerden çıkan bu telâkkiler membaların tenkidi ile ve son zamanların ilmî keşifler ile artık tamamen kıymetini kaybetmiştir.' (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999: 25; Tarih I, 2000: 3)

Birinci amaca yönelik olarak 'Hayatın tabiatın dışından gelmediği' ve 'tabiatın üstünde bir nedenin eseri olmadığı' özellikle belirtilir. Dinlerin hayati açıklama konusundaki yaklaşımları alaycı

bir dille değerlendirilir: 200 sene evvelki telâkkiye göre dünya 5- 6 bin sene evvel yaratılmıştır ve hilkatin şaheseri olan insan Basra'dan tamam iki günlük yolda ve Fırat nehri üzerinde bulunan cennette zuhur etmiştir. Bu kanaatler, hep dinî kitaplarda hikâye olunan vakaların harfî harfine tefsirinden doğuyordu. Artık bugün, az çok tenevvür etmiş bir insanın bu gibi masalları hakikî kanaat şeklinde telâkki ve kabul etmesi mümkün değildir (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999: 28).

Kitapta İslamiyet ve diğer dinler ile ilgili yer alan değerlendirmelerin önemli bir kısmı bizzat Mustafa Kemal tarafından yazılmış veya yazdırılmıştır (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999: 18). Kitapta hayatın vücuda gelmesi tamamen evrim teorisine göre açıklanır. 'İlk kuşlar, sıçrarlar ve tırmanırlandı. Bilâhare uçtular. Vücutları evvelâ pullu idi. Pullar uzadı, diken haline geldi; bu dikenler, yayvanlaşarak ve çatlayarak tüy haline geldi. Kuşların tüylü ön ayakları, evvelâ koşarken çırpınarak sürat temin ediyordu; nihayet doğrudan doğruya uçmak için kullanıldı. Hulâsa, insanlar, sularda kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, bugünkü şekline geldi (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999: 32-34).

Hayatın kaynağı için yapılan açıklamalarda 'insanın ve büyük maymunların ortak bir atalarının olduğu' bu atanın ise 'daha basit şekillere sahip bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrıldığı' belirtilmekteydi. Bu memeli ise 'yerde sürünen hayvandan' ve o sürünen hayvan da 'balıklardan' geliyordu. 'Bunların hepsi de ilk hayat şekli olan ilkel hücreye' dayanıyordu (Tarih I, 2000: 5).

Hayatın ortaya çıkışı bu şekilde ifade edilirken dinlerin öne sürdüğü 'evrenin kainatın dışında bulunan bir yaratıcı tarafından yaratıldığı' düşüncesinin kaynağına dair de değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre; evrimsel sürecin etkisiyle ilkel insanlar meydana geldiler. İlkel insanlar 'her şeyden korkuyorlardı.' Atalarından da korkan ve 'bu ata korkusu içinde büyüyen' çocuklar, onların öldüklerinden kesin emin olamıyor ve ölümlerinden sonra da onları hoşnut etmeye çalışıyorlardı. Ata korkusu yavaş yavaş yerini 'kabile Allah'ı' korkusuna bıraktı. İnsanlar kainatı da aile çevresi içinde görmekteydi. Ata korkusuna tehlikeli hayvanlara karşı duyulan korku da eklendi. Bu şekilde çocukların korkularının bir ürünü olan 'ulvileştirilmiş ata' düşüncesi zamanla Allah inancının başlangıcını meydana getirdi (Tarih I, 2000: 21).

Okullarda ders kitabı olarak okutulan bu kitaplarda en başından beri tarihin en faaliyetli aktörü olarak tasvir edilen Türk milletinin dinlerinden de bahsedilmektedir. Zerdüş, İsa ve Musa dinleri, Mani ve İslam dini gibi dinler 'Türkler arasına hariçten giren dinler' başlığı altında değerlendirilmektedir (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999: 362-366). Tarih II kitabında Kuran Hz. 'Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitap' şeklinde tarif edilmektedir (Tarih I, 2005: 90). 'O, Arapların ahlak ve adetlerinin pek kötü, pek ilkel ve iyileştirmeye muhtaç olduğunu anlamış, bunları iyileştirmek için tenha yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca düşündükten sonra kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur.' Cebrael meleği vasıtasıyla alınan vahiy; 'o dönem Arapları arasında yaygın bir inanış olan şairlerin cinlerden ilham almasının' bir devamı olarak tasvir edilmiştir. Bu kabilden olarak Hz Muhammed (asm) için 'Muhammed dahi cinlerin varlığına samimi olarak inanmıştır' denilmektedir. Peygambere gelen vahiyler için 'Muhammed uzun bir devirdeki düşüncülerin mahsulü olan ayetleri lüzum ve ihtiyaçlara göre bildiriyordu' (Tarih II, 2005: 91) değerlendirmesi yapılmaktaydı. Peygamberin Medine'ye hicreti için 'Mekke'den kalkıp Medine'ye kaçtı.' (Tarih II, 2005: 90) ifadeleri kullanılmaktadır. Kitaplarda işlenen ana temanın 'dinlerin insan korkularının ürünü olarak ortaya çıktığını' ifade etmek ve insanların 'bilimin gücüyle korktuklarına egemen olmayı öğrendikçe Allah inancına ihtiyaç duymayacaklarını benimsetmeye çalışmak' olduğu söylenebilir. Kitapların hiçbir yerinde İslami literatüre uygun olarak 'Hz.' nitelemesi kullanılmamaktadır. 1931 yılından 1941 yılına kadar bu kitaplar müfredatta yer aldılar. 1941 ile 1950 yılları arasında da -özellikle tarih kitaplarında- 'materyalist anlayışın yeni yetişen nesle aşılmasını yaklaşımı' aynen korunmuştur. Fakat bu dönemde İkinci Dünya Savaşının dış politik etkilerinden dolayı okul müfredatlarında yer alan Asya ve Türk vurgulu değerlendirmelerde belli bir ölçüde kısıtlanmaya gidildi. Yeni dönemde ileri ve medeni kabul edilen Batı toplumlarının tarihi de müfredatta yer almaya başlamıştır (Alaca, 2017: 54).

1950'de iktidara gelen DP'nin ilk kararlardan biri de okul müfredatları ile ilgiliydi (Çapa, 2014: 67). Tebliğler dergisinin Ağustos 1950 tarihli 603., 604., 605. ve 606. sayılarıyla 1950-51 yılında ilkökul ortaokul ve liselerde okutulacak ders kitapları ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Derginin 603. Sayısıyla; Yurttaşlık IV, Yurttaşlık V kitaplar, Alfabe, İlk Okuma Kitabı III, İlkokul

IV. Sınıf Türkçe Kitabı, V. Sınıf Okuma Kitabı, Beşinci Sınıf Tarih Kitapları ve daha bazı kitaplar öğretimden ve satıştan kaldırılmıştır. 605 ve 606. sayıda ise Yurttaşlık Bilgisi I ve Yurttaşlık Bilgisi II, Tarih III, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve lise son sınıfta okutulan Toplum Bilim dersi öğretimden kaldırılmıştır. Aynı sayıda Türkçe I, II, III sayıları da satıştan kaldırılmıştır.

1952 yılından itibaren liselerde okutulmak üzere basılan tarih kitaplarında İslamiyet ile ilgili değerlendirmelerin tamamen değiştiği görülmektedir:

“Hz. Muhammed’e gelen vahiyler Kur’an’ı teşkil etmiştir. Vahiylerle gelen ayetler Arapça bakımından fevkalade güzel ve tesirli sözlerdir. Şiire, hitabete, güzel sözlere âşık olan Araplar Kur’an ayetlerini duydukça tesiri altında kalıyorlardı.” “Hz. Muhammed, yüksek yaratılışının ve ahlakının verdiği bir düşünce ile kendi milletinin ahlaki ve içtimai kusurları üzerinde derin derin düşünmeye başladı. Kırk yaşından sonra insanlardan uzaklaşarak dağlarda düşüncelere daldı. İşte bu düşüncelerin derinleştiği ve Hz. Muhammed’in bütün varlığı ile kendisini Allah düşüncesine verdiği bir sırada bir gün kendisine meçhulden bir ses gelerek Allah’ın buyruklarını bildirmeye başladı ki bu ses şeklinde duyulan ilhama “vahiy” diyoruz.” (Akdağ, 2005: 94-95)

Tek parti dönemi ders kitapları ile karşılaştırıldığında bu ifadelerin İslam dini için yeni bir yaklaşımı ifade ettiği görülür. Önceki dönemde Müslümanların kutsal kitabı Kuran’ın Hz. Muhammed tarafından yazıldığı ileri sürülürken DP dönemi ders kitaplarında, Kuran’ın Hz. Peygambere vahiy yoluyla Allah tarafından bildirildiği ifade edilmektedir. Bu durum İslam’a yaklaşımda kırılma noktasını ifade etmektedir. Ayrıca dinlere bakışta eski yaklaşımın sürdürülmeyeceğinin de ifadesi olmaktadır.

DP döneminde eğitim müfredatında dinler ile ilgili yaklaşımda sözü edilen değişimle beraber din derslerinin ilkokuldan itibaren okutulması için çalışmalar yapıldı. Aslında din derslerinin ilkokullarda program içine alınması 1948–49 öğretim yılından itibaren oldu. Çok partili siyasetle birlikte CHP’nin değişen din siyaseti çerçevesinde ilkokullara seçmeli din dersleri konuldu. Elli öncesinde ‘program dışı’ okutulan bu dersler, DP iktidarıyla beraber, 1950–51 öğretim yılından itibaren seçmeli olmakla birlikte programa dâhil edildi. 1951–52 ders yılından itibaren de öğretmen okullarının ikinci devrelerinin bir ve ikinci sınıflarına haftada birer saat olmak üzere zorunlu din dersleri konuldu (Bolay/Türküne, 1995: 167). Çocuklarının zorunlu din dersi almasını istemeyen aileler müracaatla çocuklarının bu derslerden muaf tutulmasını sağlayabiliyorlardı. Fakat halkın bu derslere büyük ilgi gösterdiği görüldü. Nitekim 1949–50 öğretim yılında ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında okuyan öğrencilerden din dersini almayanların oranı % 1 civarındaydı. 1951–52 ders yılında ise bu oran % 0,7’ye indi (Şahin, 2012: 42). Halkın din derslerine gösterdiği ilgiyi, Howard A. Reed’in gözlemleri de çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır:

“İşte bu din dersleri, halktan bilhassa köylü vatandaşlardan derhal muazzam bir alaka gördü. Halbuki daha evvel aynı köylerde, ne öğretmenlerin gayreti, ne jandarmanın dipçığı, ne de kanuni mecburiyetler birçok öğrenciyi, bhusus kız talebeleri okula sokmaya muvaffak olamamıştı. Nihayet 1953 yılında öğretmenleri verdikleri raporlarda bütün Türkiye köylerinde öğrencilerin okula devamındaki artışı sağlayan en büyük amilin, ilkokullarda tekrar okutulmaya başlanan din dersleri olduğunu ortaya koydu. Bu hususu bana, 1954 senesinde çeşitli köylerde yaptığım görüşmelerde birçok öğrenci velisi ile öğrenciler de ifade ettiler” (Şahin, 2012: 51).

Beşinci Milli Eğitim Şurası’nın temel konularından birisini, ilkokullardaki din eğitimi oluşturuyordu. Şurada konuşan Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, vatandaşın çocuğuna din dersi okutmak, İslam terbiyesi vermek istediğini ileri sürüyor ve bu işi devlet üstüne alıp vatandaşın çocuğuna din dersi vermezse, "O takdirde korkunç bir hadise vukua gelir. Mücadele etmeğe mecbur olduğumuz mahalle mektebi, molların mektebi postu serer." (Aslaner, 2007: 99) şeklinde açıklama yapıyordu. Din eğitimi açısından topluma özgürlük tanımının ihtiyaç için yeterli olmadığını belirten İleri, bu konuda devletin mesul olduğunu söylüyordu. İleri, devlet okullarında din dersi okutmanın aynı zamanda gericilikle mücadele anlamına geldiğini savunmaktaydı. İleri, 19 Temmuz 1952’de TBMM’de yaptığı konuşmada ise, din eğitiminde verimin gittikçe arttığını, öğrencilere gerektiği kadar Müslümanlık dersleri verildiğini; ancak din derslerini veren öğretmenlerin öğrencilik yıllarında hiç bir din eğitimi almamış olmalarının problem olduğunu, bunu aşmak için öğretmen okullarına zorunlu din dersleri konulduğunu belirtiyordu (Zafer, 20 Temmuz 1952). Zorunlu din

eğitimi uygulaması, kimi aydınlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu aydınlardan biri olan Nadir Nadi, bu uygulamayı Anayasa'nın 2. maddesine aykırı buluyor ve şunları ileri sürüyordu: "Halkın yüzde doksan dokuzunun Müslüman olduğu bir ülkede aileler çocuklarına din dersi verilmesini isteyebilirler; ancak demokratik bir yönetimde nüfusun yüzde birini oluşturan halkın da göz önünde tutulması gereklidir" (Cumhuriyet, 31 Ekim 1950). Söz konusu uygulamayı anayasanın laiklik ilkesine aykırı bulan aydınlardan biri de Bülent Nuri Esen'di. Esen, uygulamanın laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Danıştay'da dava açmıştır. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu, söz konusu uygulamayı laikliğe aykırı bulmayarak davayı esastan reddetmiştir (Danıştay Kararları Dergisi, E. No. 952/186, K. No.. 53/73, C. 42: 53-54). Zorunlu din derslerine rağmen uygulamada isteyen veliler çocuklarına din dersi aldırılmayabilirdi. Bu durum kanuni bir hak olarak bizzat belirtilmişti (Albayrak, 2004: 372).

2.4.2. İmam Hatip Okullarının Açılması

1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesi gereğince, yirmi dokuz İmam Hatip Mektebi açılmış, bu okulların sayısı 1925'te yirmi altıya, 1926'da yirmiye inmiş ve 1930'da ise tamamen kapanmıştır (Şahin, 2012: 44). Söz konusu okulların kapatılmasıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'na eleman yetiştirecek bir kurum da kalmamış oluyordu. CHP 1949 yılında on il merkezinde on ay süreli imam-hatip kursları açmıştı. DP döneminde bu kurslar, birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıl olan yedi yıllık İmam Hatip Okullarına dönüştürülmüş ve sayıları 1951 yılında yediye ulaşmıştı. Bu okullar halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış, parasal olarak desteklenmiş, binaları yaptırılmış, çeşitli gereksinimleri karşılanmıştır (Bolay/Türköne, 1995: 135). Tevfik İleri, 19 Kasım 1952'de TBMM' de yaptığı konuşmada, adı geçen okulların sayısının on beşe çıkartılmasına TBMM'nin karar verdiğini; ancak yeterli sayıda öğretmen bulunamamasından dolayı kararın uygulanmadığını belirtiyor ve okulların amacını, lise ayarında eğitim almış aydın din adamı yetiştirmek olarak açıklıyordu (Zafer, 20 Kasım 1952).

2.4.3. Yüksek İslam Enstitüsünün Açılması

DP Hükümeti zamanında din eğitiminde atılan önemli adımlardan biri de Yüksek İslam Enstitülerinin hizmete sokulmasıdır. 1959 yılına gelindiğinde, İlahiyat Fakültesi, Türkiye genelindeki ilk ve orta dereceli okulların din dersi öğretmenleri ihtiyacı ile sayıları hızla artan imam hatip okullarının meslek dersi öğretmenleri ihtiyacını karşılayamaz hale gelmişti. Diğer taraftan imam hatip okulu mezunlarına yüksek din eğitimi imkânı sağlama düşüncesi, bir Yüksek İslam Enstitüsü kurulması fikrini yeniden gündeme getirmiştir. Böylelikle, Türkiye'de, 16 Haziran 1959 tarih ve 7344 sayılı kanunla açılması planlanan yükseköğretim kurumuna hukuki dayanak oluşturuldu (Öcal, 2013: 48). İmam hatip okulu mezunlarının yükseköğrenime devam etmelerine ve dini sahada uzmanlaşmalarına olanak tanıyan Yüksek İslam Enstitüleri kurulmuştur. İstanbul'da açılan bu enstitünün kuruluş amaçları ile ilahiyat fakültesinin kuruluş amaçları büyük ölçüde benzerlikler içermekteydi: "Pozitif ilimlerden mülhem olarak İslam'ın prensiplerine bağlı kalmak". Yüksek İslam Enstitüsü de İslami ilimleri öğretecek, imam-hatip ve benzeri okullar için dini konuları okutacak öğretmenleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na görevlendirilecek müftüleri ve vaizleri yetiştirecekti. Aynı şekilde enstitü, İslami ilimlerle ilgili araştırmalar yapacak ve bunun sonuçlarını ülke genelinde ve yurt dışında tanıtacaktı. İmam hatip mezunu olan öğrenciler arasından iki aşamalı eleme ve giriş imtihanlarından başarılı bulunanlar, Yüksek İslam Enstitüsünde eğitim almaya hak kazanacaklardı. Enstitü mezunlarının İlahiyat Fakültesi mezunlarına göre sahalarda daha iyi yetişmiş olmaları beklenirdi. Çünkü müfredatları daha ileri düzeyde derslerin yoğun olduğu bir içeriğe sahipti. Fakat bu beklenti istenildiği gibi gerçekleşmemiştir (Şahin, 2012: 45). Akademik kadronun yetersiz oluşu ve müfredatın yoğun olması, öğretim kadrosu ve öğrencilerin bağımsız araştırma yapmalarına engel teşkil etmiştir. Bu okullardaki kütüphane ve okuyucu hizmetlerinin de sınırlı olması nedeniyle öğrenciler fikir ufuklarını genişletme imkânından mahrum kalmışlardır.

2.4.4. Köy Enstitülerinin Kapatılması

Köy enstitüleri DP'nin din eğitimi bağlamında değerlendirdiği ve kapattığı kurumlardan biridir. 1936 yılında Saffet Arıkan'ın Maarif Vekilliği döneminde ilk uygulaması başlayan Köy enstitülerinin kendi ismiyle resmen açılması 1940 yılında olmuştur. Askerliğini onbaşı veya çavuş olarak yapan gençler, Ziraat Bakanlığının işbirliğiyle, modern tarım tekniklerini uygulayan Eskişehir'de Mahmudiye Devlet Üretme Çiftliği'nde yetiştirilmekte ve daha sonra köylere

gönderilmektedir. Bu kurumların uyguladığı yöntem, teorik eğitimin yanında köy hayatının pratiklerinin de öğretilmesine dayanmaktaydı. Eğitim yönteminin amacı, köye hem bir öğretmen hem de modern üretim araçları ve tarım yöntemleri sağlamak ve eğitimin mali yükünü hafifletmekti.² Yöntemin başarılı olmasıyla 17 Nisan 1940 yılında TBMM'de çıkan bir kanunla Köy Enstitüleri bu isimle yaygın bir eğitim modeli olarak eğitim vermeye başlamıştır. Projenin sembol isimlerinden biri olan Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde kurulan Köy Enstitülerinin hukuki alt yapısı 25.6.1942 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 4274 sayılı kanunla tamamlanmıştır. Köy enstitülerine beş yıllık köy okullarından mezun olanlar doğrudan; üç yıllık okulları bitirenler de iki yıllık hazırlık okuduktan sonra alınmaktaydı. Eğitim süresi beş yıldır (Bahadır, 2002: 83).

Köy Enstitülerinin çok partili hayata geçildikten sonra ve DP iktidarı döneminde gündeme geliş nedeni; bu okulların toplumun ahlaki³, geleneksel ve dini değerlerine aykırı birer eğitim kurumu haline gelmesi olmuştur. Sayıları yirmi civarında olan enstitülerin bu özellikleri, kız ve erkek öğrencilerin karma bir şekilde yatılı kalması ile ilişkili olarak gündeme gelmiştir (Edip, 2005: 37). Ayrıca okullara Kemalizm'in halkçılık ilkesi çerçevesinde 'modernleşmenin toplumsal tabana yayılmasını sağlama' ve 'modernleşmeden uzak kalan kırsal nüfusu modernleştirmek için bir yol açma' misyonu yüklendiği söylenebilir. Daha önce gerçekleştirilen reformlarla siyasal laiklik gerçekleştirilmişti. Şimdi sıra aynı süreci toplumsal sekülerleşme ile derinleştirmeye gelmişti. Bu hedefin en önemli araçları olarak köy enstitüleri işlev görecekti. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün köy enstitüleri ile ilgili olarak "Bütün siyasal ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiçbirini kale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir" (Çakmak, 2007: 232) şeklindeki açıklaması bu okullara ne kadar önem verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla kırklı yılların iktidarı için köy enstitülerine muhalefet, laiklik karşıtlığı ve dolayısıyla irtica bağlamında değerlendirilecektir.

1950 sonrası DP iktidarı döneminde köy enstitülerinin hem karma yatılı okullar olması hem de 'komünizm propagandasının yuvası' olması açısından eleştirildiği görülmektedir. Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri mecliste yaptığı açıklamalarda söz konusu okullarda emniyet ve adli kayıtlara düşen veriler üzerinden köy enstitülerinde komünist düşüncenin oldukça yaygın bir şekilde benimsendiği ve bu yaklaşıma uygun olarak öğrencilerin komünist rejim için faal bir şekilde çalıştığını ifade etmiştir:

"Aile kudsiyeti bir saçmadan başka bir şey değildir. Senin karın, benim karım diye tabiat bir şey ayırt etmemiştir. Bu, insan egoizmasının meydana çıkardığı bir şeydir. Bunları ortadan kaldıracak elemanlar biziz." "... Öyle ise en son varılacak nokta da, vatan, sınır kavgalarının atılarak aile ve mülkiyet diye bir- şey tanınmadığı, bütün insanların kardeş olarak yaşamaya çalıştıkları bir merkezdir."

"Arkadaşlar, köle olarak yaşayan köylüyü kurtarmak bize kalmıştır. Biz bu memleketi kurtarmak için aşağı tabakayı teşkil ederek bağırarak iş çıkaramayız. Bunun için yapacağımız iş Hükümeti devirerek yerine geçmek, şehirin apartman sahibi ile, köyde nemli zeminde ve toprak dam altında yaşayanın hakkını eşit etmektir. Bunun yerine getirilmesi için yegâne çare komünistliğin ilân edilmesidir." (26.12.1952 tarihli TBMM Tutanak Dergisi, s. 442)

Bu sözler köy enstitüleri üzerine hazırlanan dosyalarda köy enstitüsü öğrencileri tarafından yaygın olarak benimsenen düşüncelere örnek olarak ifade edilmiştir. Konunun ahlaki sonuçları ve dönemin idarecilerinin tutumu ise şu sözlerle ifade edilmiştir:

"Ahlaki gelenek ve göreneklerimize aykırı her türlü hareketler mazur görülüş ve hatta teşvik edilmiştir. Çirkin muamelelere hedef olan ve mukavemet gösteren kızlarımızdan bıçaklarla tecavüze uğrayanların bulunduğunu gösteren vesikalar eldedir. O zamanki mesuller tarafından bu işlerin takip edilmemesinden sarfı nazar müsamaha ile karşılandıkları ve kendilerinin enstitülerdeki içki

² meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimkatilari/koy_enstitu.htm, -(Er. Tr: 21.2.2020)

³ Köy Enstitülerinin ilk müdürlerinden biri olan Emin Soysal'ın mecliste gündeme getirdiği bu okullardaki kız erkek münasebetlerine dair tartışma bu konu ile ilgili idi (TBMM Tutanak Dergisi, 29.8.1947 tarihli 78. Birleşim, s. 542).

âlemlerine iştirak ettiklerini gösteren şahadetler ve belgeler mevcuttur.” (26.12.1952 tarihli TBMM Tutanak Dergisi, s. 442-3).

DP'nin köy enstitülerine yönelik eleştirilerinin komünizm ile din ve gelenek muhalefeti niteliğine odaklandığı söylenebilir (Meşe, 2017: 83). DP iktidarı daha önce köy enstitülerini karma olmaktan çıkarmış (TBMM Tutanak Dergisi, 26.12.1952 tarihli 22. Birleşim) (Çakmak, 2007: 244) daha sonra ise bu okulları köy öğretmen okullarına çevirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 27.1.1954 tarihli 34. Birleşim).

Köy enstitülerinin kapanmasına çeşitli tepkiler gelmiştir. İsmet İnönü “Köy enstitülerinin kapanmasından duyduğum acıyı tarif edemem. Bir babanın evladını kaybetmesinden duyduğu acı gibi bir acı duyarım.” (Çakmak, 2007: 232) şeklinde duygularını ifade etmiştir.

2.4.5. Hacca Gideceklere Döviz Tahsis Edilmesi

Hacca gideceklere döviz tahsis edilmesi, CHP'nin değişen din siyaseti çerçevesinde, ilk defa 1949 yılında gündeme gelmiş; ancak gerçekleşmemiştir. Döviz tahsis edilmemesine karşın 1950'de hacca gidenlerin sayısı dokuz bine ulaşmıştı. Zaten gündemde olan bu konuyu Menderes hükümeti, İslami kesimlerin beklentisi doğrultusunda sonuçlandırmıştır. Bu gelişmeyi “Hacılarımıza müjde, bütün ihtiyaçları, istirahatleri temin edecek tedbirler alınmıştır” şeklinde veren Sebilürreşad, bir zamanlar hacca gitmenin yasak olduğunu ileri sürerek hükümetin kararını övmektedir (Sebilürreşad'dan aktaran Nal, 2005: 160)

2.4.6. Kapatılan Camilerin Tekrar İbadete Açılması

DP döneminde tek parti uygulamalarından vazgeçilen konulardan biri de ibadete kapatılan camilerin tekrar ibadete açılmasıdır. 1927 yılında cami ihtiyacının ne kadar olduğu şeklinde bir talebi içeren kanuni düzenlemenin meclis gündemine geldiği görülmektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Beşinci İçtima, 17.4.1927, s. 202). Camilerin kendisine bağlı bulunduğu Diyanet İşleri Başkanlığı mecliste gündeme gelen bu talebe, ağırdan alarak karşılık vermiştir. Bunun üzerine 8 Haziran 1931 tarih ve 1827 Evkaf Umum Müdürlüğünün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanununun 6. maddesi ile cami ve görevlilerinin idaresi Evkaf Umum Müdürlüğüne verilmiştir. Daha önce diyanetten istenen cami ve cami görevlisi ihtiyacının tespiti bu kez Evkaf Umum Müdürlüğünden istenmiştir (Bulut, 2019). Cami ihtiyacının tespiti için bazı ölçüler ortaya konmuştur. Bir caminin ‘ihtiyaç’ olarak değerlendirilebilmesi için bazı özellikler taşıması gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre ‘1. Beş vakte küşade bulunması, 2. Cemaati olması, 3. Civarındaki camilerle arasında mesafenin beş yüz metreden dun(az) olmaması, 4. Mamur olması, 5. Memleket haritasına nazaran müstakbel vaziyetinin emin olması’ camilerin ‘ihtiyaç’ olarak değerlendirilmesinin şartları olarak belirtilmiştir (Resmi Gazete, 16 Kânunusani-Ocak- 1933, Sayı: 2305, s. 2153-4). 1935 yılında yapılan iki kanuni düzenleme ile tasnife göre ihtiyaç dışı kalan camilerin nasıl değerlendirileceği belirtilmiştir. Buna göre camilerin kapatılması ve daha sonra da satılması kanunla düzenlenmiştir. “Mevkilerine ve temin ettikleri menfaate göre kalmaları gerekli görülmeyen mazbut ve mülhak vakıflara ait akar ve toprakları idare meclisinin kararı ile satmağa veya başka gayrimenkulle değiştirmeye Umum Müdürlük salahiyetlidir” (TC Resmi Gazete, 13.6.1935, Sayı: 3027, s. 5320). “Madde 1 — Evkaf Umum Müdürlüğünce, Cami ve mescidler hakikî ihtiyaca göre tadilen tasnif ve zaman ve mekân itibarile birleştirilmesi kabil olan vazifeler birleştirilmek ve hizmetlerin icablarına göre lâzım gelen nakiller yapılmak suretile hademe kadroları tesbit olunur. Tasnif harici kalacak cami ve mescidler usul ve mevzuata göre kendilerinden başkaca istifade edilmek üzere kapatılır.” (Resmi Gazete, 22.11.1935, Sayı: 3163, s. 5795). Kanuni düzenlemede ihtiyaç dışı olarak tasnif edilen cami ve mescitlerin kendilerinden başkaca istifade edilmek üzere kapatılmasının, bu mabedlerin satılmasını da içerip içermediğine dair bir soruya dönemin Evkaf Umum Müdürü ‘tasnif neticesinde lüzum kalmayan cami ve mescitlerin satılacağını’ açıkça belirtmiştir. Ayrıca belirtilmelidir ki sözü edilen kanuni düzenlemeden önce de cami ve mescitlerin Evkaf Umum Müdürlüğünün teklifi ile satışa çıkarıldığı da görülmüştür (Bulut, 2019).

İkinci Dünya Savaşının başlamasından sonra Türkiye’de camilerin askeri amaçlarla da kullanıldığı görülmüştür. 1939 yılında savaşa karşı alınacak tedbirler çerçevesinde ‘Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu’ çıkarılmış ve bu kanunda ‘askeri kıtaların iskân veya konaklaması gerektiğinde, güzergâhtaki kamu kuruluşları veya şahıslara ait binaların askeri birliklerin hizmetine

tahsisi' gerektiği ifade edilmiştir. Kanunda camilerin de askeri amaçlarla kullanılabilmesine dair bir madde yer almadığı halde Milli Savunma Bakanlığı ile Evkaf Umum Müdürlüğünün ortak kararı ile bazı camiler de kışla, yemekhane, mühimmat deposu ve hububat ambarı olarak kullanılabilmiştir. Camilerin askeri amaçlarla kullanılması sözü edilen kanunun çıkmasından önce de vuku bulmuştur (Bulut, 2019).

Cumhuriyet döneminde camilerin ibadethane olma dışında kutsal emanetlerin konularak muhafazaya alındığı (savaş döneminin riskleri dikkate sunularak) şeklinde dönemin cami politikasını savunanlar da bulunmaktadır (Meydan, 2010: 591). Fakat bu savunmayı yapanların gösterdikleri gerekçelerin en fazla birkaç cami için geçerli olabileceği görülmektedir. Diğer taraftan o dönemde var olan camilerin yarısına yakınının kadro haricine çıkarılarak kapatılması, konunun lokal bir uygulamayla açıklanamayacağını göstermektedir.

Demokrat Parti iktidarında tek parti döneminde satılan veya kiraya verilen camiler de gündeme gelmiştir. 1952'de Diyanet bütçesi görüşmeleri esnasında TBMM'de ibadethane amacı dışında kullanılan camilere bazı örnekler verilmiş ve bu eleştirilmiştir.

"... Papani Mescidi kiradadır, Konyalı Şefik isiminde birisindedir. Helvacılar Mescidi Pol isiminde bir Ermeni vatandaşa kiraya verilmiştir, bugün onu, ahır olarak kullanıyor, arkadaşlar. Medeni memleketler içerisinde eğer her hangi bir mabedin her hangi bir şekilde kiraya verildiğini bir vatandaş bana ispat ederse ben iddiamdan feragat ediyorum arkadaşlar. Bu bizim için hacaletaver bir keyfiyettir. Buna bir çare bulalım. Kiraya vermek ne demektir, cami kiraya verilir mi? Cami depo olur mu? Bir zaruret olmadıkça. Sonra arkadaşlar, Gedik Mescidi, Kızılay'da hububat ambarıdır. Hacıkoca Mescidi, Cumhuriyet Halk Partisinin, Sakarya Bucağının fuzuli işgali altındadır. İstanbul'da Beylerbeyi Camiinin muvakkithanesi, Cumhuriyet Halk Partisinin işgali altındadır." (TBMM Tutanak Dergisi, 45. Birleşim, 23.2.1952, s. 595)

Aynı konu daha sonraki meclis tartışmalarında da gündeme gelmiştir. Bu tartışmalarda mevcut durumda Evkaf Müdürlüğü tarafından kiraya verilen camilerinin sayısı ve 'cami' ile bağdaşmayacak şekilde kullanım alanlarına değinilmiştir. Fakat henüz söz konusu camilerin bu durumdan çıkarılmasına dair kanuni bir düzenleme yapılmamıştır.

"... Evkaf Umum Müdürlüğünden sordum: Halen Evkafa ait cami ve mescit olarak kaç yüz gayrimenkulünüz kiraya verilmiştir? Cevap: 543 cami kiraya verilmiştir. Pekâlâ, bu camilerde ne işler görülmektedir? Cevap: Kimisinde Halk Partisi teşkilâtı oturmakta ve zaman zaman bunların içerisinde düğünler, sazlar ve eğlenceler yapılmaktadır." ... "Yine cevap veriyorlar, kimisinde balıkçılar yatıp kalkmakta, balıkları da orada muhafaza etmektedirler. Kimisinde dericilik ve debagat işleri, kimisinde de, hayâ ediyorum, fuhuş icra edilmekte olduğu tesbit edilmiştir. (Vah vah sesleri)" (TBMM Tutanak Dergisi, 76. Birleşim, 4.5.1953, s. 7)

Konu sonraki yıllarda da TBMM'de tartışılmaya devam etmiştir. Kanuni düzenlemenin yapıldığı 1955 yılında camilerin ibadethane olma dışında başka bir amaçla kullanılması yasaklanmıştır. 6570 sayılı Gayri Menkul Kiraları Hakkında Kanununun birinci maddesine 'Mabetler kiraya verilemez ve ibadethane haricinde hiçbir iş için de kullanılamaz' şeklinde bir kısım eklenerek konu ile ilgili tartışmalar son bulmuştur. Bu düzenleme ile camilerin ibadethane olma dışında bir amaçla kullanılmasının yolu kapatılmıştır (27.5.1955 tarihli ve 9013 sayılı Resmi Gazete).

Kanuni düzenlemenin gündeme geldiği süreçte DP'nin toplumdan gelen talepler doğrultusunda camileri ibadete elverişli hale getirmek için çabaladığı görülmüştür. CHP söz konusu tartışmalarda 'camilerin Halk Partisi icarı olarak kullanıldığı', 'camilerde dans edildiği ve rakı içildiği' şeklindeki söylemlerden rahatsız olmuştur. Bu şekilde yapılan değerlendirmelerin 'dini politikaya alet etmek' olduğu ileri sürülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 77. İnikat, 18.5.1955, s. 348). DP iktidarının CHP'nin bu suçlamaları ile kendi içindeki İslami eğilimi güçlü kimseler arasında denge politikası izlediği söylenebilir.

3. Bulgular ve Tartışma

DP din siyasetinin 'devrim-karşı devrim' dikotomisi içerisinde şekillendiği söylenebilir. Tek partili dönemde dinin kurumsal yapılarıyla birlikte militarist yöntemlerle (silahlı bürokrasi zoruyla)

siyasal ve kısmen toplumsal süreçten tasfiyesi bazı kesimlerce ‘devrim’ olarak değerlendirilmekteydi. Osmanlı ile mirasçısı olduğu Cumhuriyet Türkiye’si arasında ‘din tutumu’ açısından yaşanan kırılmanın ‘radikalliği’ devrim niteliğine oldukça uygun düşmekteydi. Fakat yeni süreçte toplumsal destek boyutunun bulunmaması devrim niteliğine uygun düşmemekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında dine karşı benimsenen tutumda temel dayanak antidemokratik yöntemlerle elde edilmiş siyasal-bürokratik güçtü. Demokratik işleyişin başlamasıyla beraber siyasal süreçten uzak tutulan halk yığınları ile ‘laik’ nitelikli devrimci bürokrasi (ve dolayısıyla Halk Partisi) karşı karşıya geldi. Sözü edilen dikotomik kategorizde Halk Partisi laik devrimci bürokrasinin sözcüsü; DP ise ‘çeşitlenmiş toplumsal taleplerin bürokratik merkeze iletiği bir platform’ konumundaydı. Toplumun dini taleplerinin olumlu karşılık görmesiyle birlikte ‘radikal laik’ bürokratik güç merkezinin DP’ye karşı alarm vaziyetine geçtiği görülmüştür.⁴ Kemalist ideolojiye yaslanarak toplumsal değerler karşısında konumlanan bürokratik merkez, DP’nin din ile ilgili toplumsal talepleri yerine getirmesini ‘karşı devrim’ olarak niteliyordu (Armağan, 2011: 37). DP iktidarının ilk yıllarında Menderes’in Kemalist inkılaplar ile ilgili yaptığı ‘toplum tarafından benimsenenler-benimsenmeyenler’ ayrımı iki kesimi memnun etmemiştir. Menderes’in yaptığı kategorileştirme Kemalist inkılapların ‘dini ve toplumsal olanlarından tepki görenlerinin’ değiştirilmesi önerisine dayanmaktaydı. Bu değerlendirme Kemalist inkılapları bir bütün olarak değerlendiren ve bunlar arasında yapılan bir derecelendirmenin bütün inkılapların tartışmaya açılmasına sebep olacağını ileri süren kesimleri oldukça rahatsız etmekteydi. Menderes’in sürdürülecek inkılaplarda toplumsal kabulü referans göstermesi aynı zamanda dinin siyasal tasfiyesi ile ilgili inkılapların aynen sürdürülmesini ifade etmekteydi. Kemalist inkılapların günlük dini-toplumsal pratiklerle ilgili olanlarında tanınacak serbestiyete ek olarak dini ‘siyasal ve kurumsal’ teşekküllere de serbestlik verilmesini bekleyen kesimler de Menderes’in Kemalist inkılaplarla ilgili yaptığı sınıflandırmadan rahatsız olmuşlardır (Eşref Edip’ten aktaran Kara, 1998: 62-3). DP bir taraftan Kemalist inkılapları bir bütün olarak gören ve tamamının korunması gerektiğini ileri süren kesimlerce, diğer taraftan dinin siyasal nitelikli kurumsal faaliyetlerde bulunması konusunda talepkar bir tutum içinde olanlarca eleştirilmekteydi. DP’nin on yıllık iktidarında din ile ilişkilerde izlediği politikanın bu iki uç arasında bir yerlerde durduğu görülmüştür. DP toplumdan gelen ve din sembollerinin görünürlüğüne yönelik talepleri karşıladıkça Kemalist devrimcilerce irtica suçlamalarına ve darbe tehditlerine maruz kalmıştır.⁵ 1950 yılında iktidarı devrıldıktan sonra Menderes hükümetinin üst komuta kademesini görevden almasını İsmet İnönü ‘Orduyu kendinin zanneden kendi kendini aldatır. Ordu kendi kanunları içinde yaşar’ sözleriyle eleştirmişti (Aydemir, 1999: 229). İnönü bu sözleriyle Menderes’in orduyu bu yolla kendisine karşı olmaktan

⁴ Bununla ilgili iki anekdot şu şekildedir: Kim dergisinin 29 Haziran 1960 tarihli 103. sayısında 27 Mayıs darbesinin kudretli albaylarından Alpaslan Türkeş’in ‘Orduda iktidarın tutumuna karşı hoşnutsuzlukların başlama tarihi nedir?’ sorusuna “Ezanın Arapça okunması hakkındaki kararın iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ele alınması... bizlerde, samimiyetsiz ve Atatürk inkılaplarına cephe almış bir iktidarın iş başına geldiği kanaatini uyandırdı” şeklinde cevap vermiştir. Kısa bir süre sonra Cumhuriyet gazetesine verilen röportajda Türkeş bu kez muhabirin ‘İnkılaplar konusunda yalnız din, kıyafet ve zihniyette mi geriledik’ sorusuna “Hayır Türkçecilikte de ... Türkçecilik bu millete Atatürk’ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biri idi. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna [Atatürk inkılaplarına] ihanete başladılar. ... Türk camiinde Türkçe Kur’an okunur, Arapça değil.” şeklinde cevap vermiştir (Armağan, 2011:53-4).

⁵ “... Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulunca ihtilâl behemehal olur. (Sağdan, alkışlar, soldan, gürültüler) Beni dinleyin... (Soldan, ellerin kanlı senin sesleri) Biz 'böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. (Sağdan, bravo sesleri) (Soldan, gürültüler) Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. (Sağdan, bravo sesleri ve alkışlar) (Soldan, gülüşmeler). Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır.” TBMM Zabıt Ceridesi, 58. İnikat, 18.4.1960, s. 207. (27 Mayıs darbesinden 40 gün önce CHP genel başkanı İsmet İnönü’nün Tahkikat komisyonu vesilesiyle mecliste yaptığı konuşmadan)

çıkaramayacağını ifade etmiştir. Kendisinin ordu üzerindeki etkisi de düşünülünce bu sözlerin ifade ettiği anlam daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İslami kesimler ise dine aykırı olarak değerlendirilen Kemalist inkılapları tasfiye etmediği ve dinin siyasal faaliyetlerine serbestiyet vermediği suçlamasıyla DP'yi 'CHP ile aynı çizgide yer almak' (Eşref Edip'ten aktaran Kara, 1998: 57), 'maneviyatı önemsememek' (Eşref Edip'ten aktaran Kara, 1998: 84) ve 'ruhsuz maddeci' (Kısakürek, 2011: 380) olmakla suçlayacaktı. DP ise bu süreçte dini serbestlikler ile ilgili toplumdan gelen talepler ile bu iki kesim arasında denge politikası izlemiştir. Dinin siyasal faaliyetlerine müsaade etmemekle beraber toplum arasında yaşanan dini pratiklere olabildiğince imkan veren bir çizgide kalmak için çaba sarf etmiştir. DP'nin izlediği en önemli politikanın cami ve okul etrafında döndüğü söylenebilir. Tek parti döneminde Türkçe ezan zorunluluğu ve camilerin kapatılması gibi uygulamalar DP döneminde Arapça ezan serbestisi ve camilerin tekrar ibadete açılması ile değişmiştir. Diğer taraftan din eğitimiye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. DP döneminde eğitim ile ilgili yapılan en önemli değişiklik müfredat ile ilgili olmuştur. İslam dini ile ilgili değerlendirmeler tamamen dinin eğitim yoluyla toplumun gündeminden çıkarılması ve tek parti döneminde dinin hurafelerle özdeşleştirilmesine odaklanmıştır. DP bunu değiştirerek eğitimdeki İslam ve din yaklaşımını toplumun kabullerine uyarlamıştır. Pozitivist bir yaklaşımla dini hiyerarşik olarak bilimin altına yerleştiren yaklaşım terk edilmiştir.

Sonuç

Militan laiklik anlayışının hâkim olduğu tek parti döneminde (1923–1946) dini hayat ve din eğitimi uygulamaları açısından pek çok sorun yaşanmıştır. Pozitivist düşünce ve seküler anlayışın yönetici elitler üzerindeki etkisi ve geleneksel din anlayışının, ulus devlet inşa sürecini aksatacağı yönündeki endişeler, ülkede din eğitimi uygulamaları açısından olumsuz deneyimlerin yaşanmasında rol oynamıştır. Nitekim 1930'lu yılların başına gelindiğinde İmam-Hatip Okulları ile İlahiyat Fakültesi kapanmıştır. İlk ve orta dereceli okulların müfredatlarında da din derslerine yer verilmemekteydi (Şahin, 2012: 48). Çok partili siyasal hayatla birlikte, halk isteklerini dile getirmede daha geniş imkânlar kavuşmuştur. Din eğitimi ile ilgili talepler de bunlar arasındaydı. CHP, halkın din eğitimi ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak noktasında bazı girişimlerde bulunmuştur. 1948 yılında TBMM'de okullarda verilecek din derslerinin statüsü tartışmaya açılmıştır. İlkokulların 4. ve 5. sınıflarında, okul saatleri dışında, seçmeli din derslerine yer verilmesi kararlaştırılmıştır. 1947 yılında İmam-Hatip Kursları açılmış ve CHP iktidarının son yıllarında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. DP'nin iktidara gelmesinden sonra İmam-Hatip Okulları açılmış, din dersleri ilk ve orta dereceli okulların programlarına dâhil edilmiş ve yüksek din eğitimi verilecek bir kurum olan, Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuştur. DP hükümetinin eğitim politikaları kapsamında yürürlüğe sokulan uygulamalarla din dersleri, şehirlerdeki okullarda 22 yıl aradan sonra, köy okullarında ise 9 yıl aradan sonra yeniden öğretim programlarına dâhil edilmiştir. İmam hatip okulları ise kurs adı altında 18 yıl, resmen imam hatip okulu olarak ise 21 yıl aradan sonra tekrar hizmete açılmıştır. Yüksek din eğitimi İstanbul'da kurulan Yüksek İslam Enstitüsünde, 13 yıllık bir aradan sonra yeniden başlanmış olmaktadır.

DP döneminde din hürriyetleri konusunda atılan bu adımlar karşıt tepkilerin ortaya konmasına neden olmuştur. Kemalist inkılapların militan laik bir yaklaşımla sürdürülmesini bekleyen kesimler DP'nin din politikasını çoğunlukla 'irticaya prim vermek' ve 'Kemalist devrimlerden ödün vermek' şeklinde değerlendirilmiştir. Buna karşılık İslami hassasiyetlere sahip kesimler ise DP'yi dinin siyasal ve kamusal etkinliğini kısıtlamakta CHP ile aynı çizgiyi sürdürmekle suçlamıştır. DP iktidar olduğu ellili yıllar boyunca bu iki karşıt tepkinin hassasiyetlerini dengeleme çabasıyla hareket etmiştir. DP iki karşıt uç arasında denge kurmakta oldukça zorlanmıştır. Bir tarafta kendisini destekleyen halk yığınlarının desteğini kaybetme endişesi, diğer taraftan ideolojik olarak halk yığınlarından farklı bir eğilime sahip bürokratik odakların iktidara askeri müdahalede bulunma korkusu bulunmaktaydı. Diğer bir kesim ise DP'yi 'dindarların siyasal faaliyette bulunmasına engel olmakta CHP ile aynı tutuma sahip olmakla' eleştirmekteydi. DP birbiriyle uzlaşmaz kesimler arasında denge politikası izlemiştir. Fakat söz konusu denge politikası DP iktidarının son dönemlerinde bürokrasi lehine kaymıştır. DP bu yönelimle bürokrasinin 'Kemalist ideolojiden sapma' şeklindeki değerlendirmelerini yumuşatma çabasına girişmiş fakat bu çabasında başarılı

olamamıştır. DP'nin din politikası, iktidarının darbeyle sonlanmasında en önemli gerekçelerden biri olarak ifade edilmiştir.

Kaynakça

- A. Emin Yalman Niye Vurulmuştu, (2006, 11 Şubat), Hürriyet Gazetesi.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alaca, E. (2017). “Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4.
- Akdağ, H. (2005). “Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Arıkan, M. (1997). “27 Mayıs’a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (4), 299-310.
- Armağan, M. (2011). *Türkçe Ezan ve Menderes*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aslaner, S. (2007) “Fikriyattan İcraata Tevfik İleri’ye Dair Bir İnceleme”, *Dem Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, (94-99)
- Aydemir, Ş. S. (1999). *İhtilalin Mantığı* (6. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bahadır, Z. (2002). Köy Enstitüsü, DİA, 26. Cilt, 283-285
- Birand, M. A., DüNDAR, C., ÇAPLI, B. (2007). *Demirkırat* (16. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.
- Bir İnek Nasıl Ticani Olur. (2009, 17 Mayıs), Sabah Gazetesi.
- Bolay, S. H., Türköne, M. (1995). *Din Eğitimi Raporu*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bora, T. (2017). Cereyanlar (4. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, C. (2013). “Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları”, *History Studies*, Volume: 5, Issue: 2, s. 79-106.
- Bulut, M. (2019). “Camiler ve Cami Hizmetlilerinin Evkaf Umum Müdürlüğüne İdaresi (1931-1950)”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: 55, (435-466).
- Çakmak, F. (2007). “Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet”, *ÇTTAD*, VI/15, s.s. 221-250.
- Çapa M. (2014). “Milli Eğitim Bakanlığı’nın Yetki ve Uygulamaları Çerçevesinde Ders Kitapları (1950-1960)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 54, s. 59-70.
- Çetinkaya, S. (2016). “Ahmet Emin Yalman Suikastı ve Etkileri”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, sayı: 1, s. 42-57.
- Danıştay Kararları Dergisi*, E. No. 952/186, K. No. 53/73, C. 42: 53-54
- Dikici, A. (2012). “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0 (10), 77-104
- Duman, D. (2016). “Demokrat Parti’nin İslami Gazete ve Dergilerle İlişkisi (1946-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: XXV, ss. 127-154.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Fergan, E. E. (1949), *Sebilürreşad*(Cilt II, Sayı 27).
- Fergan, E. E. (1950). *Sebilürreşad* (Cilt IV, Sayı 76).
- Fergan, E. E. (2005). *Kara Kitap*, İstanbul: İhvan Neşriyat.

- Fergan, E. E. (2005). "Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi", *CHP ve Din (1948-1960)* (Haz. Fahrettin Gün), İstanbul: Beyan Yayınları.
- Güngör, S. (2010) "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, ss. 193-208.
- Gözyayın, İ. (1916). *Diyanet* (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2015). *Ordu ve Siyaset* (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kara, İ. (1998). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi II*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kırkpınar L. (2018). "Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36, ss. 349-359.
- Kısakürek, N. F. (2011). *Benim Gözümde Menderes*, (8. Basım), İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Necip Fazıl'ın Parti Teşebbüsü: Büyük Doğu Cemiyeti. (2019, 22 Temmuz) Milli Gazete.
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Selis Yayınları.
- Meşe, E. (2017). "Türk Sağında Köy Enstitüleri Algısı" *Asya Studies, Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number: 1, Autumn, p. 83-95.
- Meydan, S. (2010). *Cumhuriyet Tarihi Yalanları 2*. Kitap, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Nal, S. (2005). 'Demokrat Parti'nin 1950–1954 Dönemi Din Siyaseti', *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60–63.
- Öcal, M. (2013). Yüksek İslam Enstitüsü, DİA, 44. Cilt, (48-52)
- Resmi Gazete, 16 Kânunusani-Ocak- 1933, Sayı: 2305.
- Resmi Gazete, 22.11.1935, Sayı: 3163.
- Resmi Gazete, 13.6.1935, Sayı: 3027.
- Sebilürreşad, V/123: 36.
- Şahin, M. C. (2012). "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz - Aralık 2012, (31–54).
- Şeyhanlıoğlu, H. (2009). *Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakarlık* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tarih I, (2000). *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)* (4. Baskı), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tarih II, (2005). *Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)* (4. Baskı), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 17.4.1927 tarihli 55. İctima.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 29.8.1947 tarihli 78. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 27.1.1954 tarihli 34. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 26.12.1952 tarihli 22. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 23.2.1952 tarihli 45. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 4.5.1953 tarihli 76. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 18.5.1955 tarihli 77. İnikat.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları/DP'nin Altın Yılları: 1950–1954*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

(1999). *Türk Tarihinin Ana Hatları* (3. Basım), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*, İstanbul: Ülke Kitapları.

Yıldırım, S. (2004) “1950 Seçimleri ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, no: 6, vol: 3.

Zafer, 20 Kasım 1952.

meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/koy_enstitu.htm, -Er. Tr: 21.2.2020.

www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5141.pdf, -Er. Tr: 21.2.2020.

Tebliğler dergisi Ağustos 1950 tarihli 603., 604., 605. ve 606. sayılar, <http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar>, (Er Tr: 30.12.2019).